

رساله ای نویافته از ابوبکر و زاق ترمذی

هادی بیدکی

□ دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

h.bidaki@gmail.com

عبدالله رادمرد

□ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد / abdradmard@yahoo.com

چکیده

در این مقاله رساله ای نویافته از آثار محمد بن عمر، معروف به ابوبکر و زاق ترمذی به نام المعرفه معرفی شده است. شباهت اسمی مؤلف رساله با ابوبکر بن اسماعیل و زاق معروف به ازرقی هروی، نیز شباهت اسمی دواثر المعرفه ابوبکر و زاق و المعارف ابوبکر احمد بن حسین بیهقی خسروگردی، معروف به امام بیهقی باعث شده تا برخی فهرست نویسان رساله مورد بحث را به ازرقی یا امام بیهقی نسبت دهند، در حالی که با استناد به نسخه و بیانات متقدمان، شکی باقی نمی ماند که رساله مورد نظر تألیف ابوبکر و زاق است نه شخصی دیگر؛ بنابراین، پس از روشن کردن اهمیت این رساله، به معرفی اجمالی آن پرداخته شده و متن رساله هم توسط نویسندگان این مقاله در دست تصحیح است.

کلیدواژه

المعرفه، نسخه خطی، ابوبکر و زاق، امام بیهقی، ازرقی هروی.

بررسی نسخه‌شناسانه

از جمله نسخ خطی موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی تهران، یک مجموعه خطی است به شماره ۸۳۸۰ (گ. ۲ - ب. ۵ الف)، رساله الباعثه علی النظر فی دلائل الاعجاز، تألیف عبدالقاهر جرجانی - ۸۳۸۰ / ۲ (گ. ۵ الف - ۱۶۸ ب)، دلائل الاعجاز، تألیف عبدالقاهر جرجانی - ۸۳۸۰ / ۳ (گ. ۱۸۷ الف - ۱۹۳ ب)، نوادر الاصول (منتخب)، تألیف محمد بن علی ترمذی - ۸۳۸۰ / ۴ (گ. ۱۹۳ الف - ۱۹۵ الف)، نهاییه الاقدام فی علم الکلام (چند قاعده)، تألیف محمد بن عبدالکریم شهرستانی - ۸۳۸۰ / ۵ (گ. ۱۹۵ ب - ۲۰۱ الف)، متفرقات، به نقل از علی بن عبیده، اوزاعی، حکیم ترمذی... - ۸۳۸۰ / ۶ (گ. ۲۰۱ ب - ۲۱۱ ب)، کتاب المعرفة = المعرفة (منتخب)، تألیف ابوبکر وراق (گویا بیهقی) - ۸۳۸۰ / ۷ (گ. ۲۱۱ ب - ۲۱۶ الف)، الاستقامه (منتخب)، تألیف شیخ ابوالحسن الرستفغنی - ۸۳۸۰ / ۸ (گ. ۲۱۶ الف - همان)، رساله ابی بکر الوراق الی بعض اخوانه، تألیف ابوبکر وراق (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۶: ۳۹۲، ۳۵۴، ۸۷۰، ۸۷۳، ۷۱۰، ۶۵۷، ۳۹۱).

از میان هشت رساله نام‌برده، مؤلف رساله ششم و هشتم این مجموعه، آن‌گونه که در خود نسخه ثبت شده، ابوبکر وراق است؛ ولی مؤلف فهرست مختصر نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی احتمال داده که رساله ششم تألیف شخصی به نام بیهقی است (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۶، ص. ۶۵۷) و مؤلف فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا) که فهرست مختصر نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی هم یکی از منابع او بوده، هر دو رساله مورد بحث را به ازرقی هروی نسبت داده است. (درایتی، ۱۳۸۹، ص. ۷۲۲ و ۵۰۴) زبان هر دو رساله عربی و موضوع آنها اخلاق ثبت شده و تاریخ کتابت نیز بین قرون پنجم و ششم و نوع خط آنها نسخ ضبط شده است.

سه چهره

سه چهره مرتبط با این مقاله عبارتند از: بیهقی، ازرقی و ابوبکر وراق. بیهقی همان ابوبکر احمد بن حسین بیهقی خسروگردی، معروف به امام بیهقی است. آن‌طور که استاد فاضل، محمود مهدوی دامغانی نشان داده‌اند، بیهقی از جمله معروف‌ترین محدثان و فقیهان شافعی اشعری است که در سال ۳۸۴ ق. به دنیا آمده و در نوجوانی در حلقه درس اهل حدیث حضور داشته است. او پس از مدتی به عراق، حجاز و جبال سفر کرده؛ سپس به نیشابور برگشته و در سال ۴۵۸ ق. در همین شهر درگذشته است. بیهقی حافظ قرآن، وارسته و زاهد بوده و برخی از آثار او عبارتند از: **دلائل النبوه**، **سنن کبری**، **الاسماء والصفات**، **القرائت خلف الامام**، **معرفة السنن والآثار**، **المعارف**... (بیهقی، ۱۳۶۱، ص. ۹-۴۶)

چهره دوم، ازرقی از شاعران فارسی‌گوی نیمه دوم قرن پنجم و نیمه اول قرن ششم است که ستایشگر دستگاه طغان شاه بن آلب ارسلان و امیران شاه بن قاورد بوده و **الفیه**

و **شلفیه** یکی از آثار منشور کهنی بوده که ازرقی آن را به نظم درآورده است. تعداد ابیات دیوان اشعار ازرقی در حدود ۲۰۰۰ تا ۲۶۰۰ بیت ذکر شده و **سندبادنامه** هم بدو منسوب است؛ ولی اوحدی بلیانی این انتساب را رد کرده است.

چهره سوم، محمد بن عمر معروف به ابوبکر وراق از بزرگان علم حدیث و تصوف است که اهل ترمذ بوده و در بلخ اقامت داشته است. او با احمد بن خضرویه هم صحبت بوده و آثار مشهوری در موضوعات ریاضت، معاملات و آداب تألیف کرده است. او مؤدب الاولیاء لقب داشته و از طبقه دوم مشایخی است که صاحب مسند بوده‌اند. وراق، حکیمی عارف بوده و علاوه بر قرآن با تورات، انجیل و زبور آشنا بوده و ابوبکر سفدی، صالح بن مکتوم و هاشم سفدی از شاگردان او بوده‌اند. ابوبکر وراق در میانه قرن سوم در بلخ فوت کرده و **العالم والمتعلم** و **دیوان اشعار** منسوب به اوست که **العالم والمتعلم** چاپ شده است (سلمی، ۱۹۶۰ م. ص. ۲۱۶) (ابی نعیم اصفهانی، ۱۹۳۸ م. ص. ۲۳۷)؛ (قشیری، ۱۳۸۵، ص. ۶۲)؛ (انصاری، ۱۳۶۲، ص. ۳۱۷)؛ (هجویری، ۱۹۲۶، ص. ۱۷۹)؛ (عطار نیشابوری، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۷)؛ (جامی، نفحات الانس من حضرات القدس، ۱۳۳۶، ص. ۱۲۳)؛ (کحاله، ۱۹۶۰ م. ص. ۹۷)؛ (مدرس، ۱۳۲۶، ص. ۴۳)؛ (نصیری & دیگران، ۱۳۷۷، ص. ۱۵۷)؛ (مشار، ۱۳۴۴، ص. ۶۱۷)

براساس گزارش‌های منابع تذکره‌ای و تاریخ ادبیاتی، این قدر مسلم است که اولاً، بیهقی از محدثان قرن پنجم هجری است که آثار متنوعی در موضوعات فقه و حدیث نوشته است. ثانیاً، ازرقی از شاعران درباری قرن پنجم و ششم است که علاوه بر دیوان اشعار، ظاهراً **سندبادنامه** و **الفیه** و **شلفیه** را هم به نظم درآورده؛ ثالثاً، ابوبکر وراق ترمذی نیز از عارفان صاحب مسند قرن سوم است که علاوه بر کتاب **العالم والمتعلم**، آثار دیگری در موضوعات زهد و سلوک تألیف کرده که رساله نویافته او در این مقاله معرفی می‌شود.

بررسی یک اشتباه

به نظر می‌رسد که شباهت اسم، لقب و نام پدر «ابوبکر وراق ترمذی» با دو شخصیت دیگر، یعنی «ابوبکر» بیهقی از یک طرف و «ابوبکر» بن اسماعیل «وراق» ازرقی از طرف دیگر، سبب شده که فهرست‌نویسان این سه شخصیت را خلط کنند و رساله مورد بحث را به ابوبکر بیهقی (احمد بن حسین) و ابوبکر بن اسماعیل وراق (ازرقی) نسبت دهند. تا آنجا که به ابوبکر بیهقی مربوط است، این اشتباه یک علت دیگر هم دارد و آن شباهت نام اثری از بیهقی با رساله ابوبکر وراق است. چنان‌که اشاره شد، بیهقی کتابی به نام **المعارف** داشته و رساله ابوبکر وراق نیز **المعرفة** نام دارد. این موضوع باعث شده تا فهرست‌نویسان اشتباهاً این دو اثر را یکی بیندارند و رساله ابوبکر وراق را به بیهقی نسبت دهند؛ اما آنچه روشن است این‌که، موضوع و محتوای **المعرفة** وراق، اخلاق و آداب سلوک بر پایه عرفان است و موضوع و محتوای **المعارف** بیهقی حدیث است.

در منابع تذکره‌ای و زندگی‌نامه‌ای هم ازرقی، شاعری درباری و سراینده **الفیه** و **شلفیه**

معرفی شده و هیچ اشاره‌ای به گرایش‌های زاهدانه و اخلاقی وی نشده تا بتوان براساس آنها انتساب چنین رساله‌ای را به وی محتمل دانست. در مقابل، اغلب آنها تأیید می‌کنند که ابوبکر و زاق ترمذی به موضوعات زاهدانه و عارفانه گرایش داشته و آثار مشهوری در موضوعات زهد و ریاضت تألیف کرده است.

رساله‌المعرفه و زاق از جمله قدیمی‌ترین رسائل عرفانی است که احتمال می‌دهیم تأثیرات زیادی بر آثار برجسته‌ای چون **طبقات الصوفیه سلمی**، **حلیة الاولیاء** ابی نعیم اصفهانی و آثار عرفانی بعدی داشته است. برخی از سخنان و زاق در منابع عرفانی پس از او مکرراً به عربی و فارسی ذکر شده که ذکر آنها خالی از فایده نیست: الناس ثلاثة العلماء و الامرا و القرأ فاذا فسد الامرا فسد المعاش و اذا فسد العلماء فسد الطاعات و اذا فسد القرأ فسد الاخلاق؛ لو قيل للطمع من ابوک قال الشک فی المقدر و لو قيل ما حرفتک قال اکتساب الذل و لو قيل ما غایتک قال الحرمان؛ الیقین نور یستضی به العید فی احواله فیبلغه الی درجات الیقین؛ شاگردان خویش را از سفر بازداشتی، گفتم کلید همه برکت‌ها صبر است اندر موضع ارادت، تا آن‌گاه که ارادت تو درست شود، چون ارادت درست شد، در برکت‌ها بر تو گشاده گشت (سلمی، ۱۹۶۰ م. ص. ۲۱۷)؛ (ابی نعیم اصفهانی، ۱۹۳۸ م. ص. ۲۳۶)؛ (قشیری، ۱۳۸۵، ص. ۶۲)؛ (هجویری، ۱۹۲۶، ص. ۱۷۹)؛ (عطار نیشابوری، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۸)؛ (جامی، نفحات الانس من حضرات القدس، ۱۳۳۶، ص. ۱۲۳)

از مهم‌ترین مباحثی که در **رساله‌المعرفه** ذکر شده، موضوعاتی مانند ایمان، صدق، تحقیق، معرفت و اخلاص است. این موضوعات در کتب عرفانی پس از و زاق نیز مطرح شده و از مسائل مورد توجه صوفیه بوده است، طوری که در آثاری مانند **رساله قشیری**، **فتوحات مکیه** ابن عربی، **مصباح الهدایه** عزالدین کاشانی، **نفحات الانس** جامی و دیگر منابع عرفانی به آنها پرداخته شده است. (قشیری، ۱۳۸۵، ص. ۳۲۸ - ۳۳۳، ۵۴۰ - ۵۵۱، ۳۲۲ - ۳۲۶)؛ (ابن عربی، الفتوحات المکیه فی معرفه اسرار المالکیه و الملکیه، ص. ۳۰ - ۳۵)؛ (جامی، نفحات الانس من حضرات القدس، ۱۳۳۶، ص. ۷ - ۹)

معرفی رساله‌المعرفه

تاریخ کتابت رساله، آن‌طور که فهرست‌نویسان ذکر کرده‌اند، در حدود قرن پنجم و ششم است و ما می‌توانیم به این تاریخ اعتماد کنیم؛ زیرا **رساله‌المعرفه** توسط یک کاتب همراه با **دلایل‌العجاز** عبدالقاهر جرجانی در مجموعه مذکور استنساخ شده و چون جرجانی در سال ۴۷۴ق. درگذشته، بنابراین، قدمت نسخه به قبل از قرن پنجم نمی‌رسد. فهرست‌نویسان معتقدند که رساله ششم این مجموعه، یعنی **المعرفه** از پشت برگه ۲۰۱ آغاز شده و در پشت برگه ۲۱۱ پایان یافته و رساله هشتم، یعنی **رساله‌ابی بکر الوزاق الی بعض اخوانه** در روی برگه ۲۱۶ کتابت شده (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۶، ص. ۳۹۱، ۶۵۷)؛ (درایتی، ۱۳۸۹، ص. ۷۷۲، ۵۰۴)؛ بنابراین، رساله هفتم با عنوان **الاستقامه** اثری غیر از آثار و زاق و تألیف شیخ ابوالحسن الرستغنی است.

به نظر می‌رسد که ابوبکر و زاق کتابی به نام **المعرفه** تألیف کرده و آن کتاب مشتمل بر اجزا و بخش‌های مختلفی بوده و کاتب نسخه مورد بحث، بخش‌هایی از آن کتاب را برگزیده و آن را در ذیل عنوان «من کتاب‌المعرفه لابی بکر الوزاق...» ذکر کرده که از حرف جر «من» در عنوان مذکور نیز استنباط می‌شود که آنچه در نسخه آمده، تمام متن **المعرفه** نیست؛ بلکه بخشی از آن است.

با توجه به قرائن موجود در متن، اولین بخش برگزیده **المعرفه** از پشت برگه ۲۰۱ با «و قال الانطاکی قال ابی اخی، الله الله فی ایمانک تعاهد زیادتہ و نقصانہ و ذلک قوتہ و ضعفہ...» شروع و در سطر اول پشت برگه ۲۱۰ با «أَحْمَلُ أَمْرَهُ حَتَّى لَا يَكَادُ يَطْلُعُ عَلَيَّ أَمْرَهُ» تمام شده است. دومین بخش برگزیده **المعرفه** از همان سطر اول پشت برگه ۲۱۰ با عنوان «فی الصدق و شرف منزلتہ» شروع شده و در پشت برگه ۲۱۱ با «ليكونَ الأمورَ دليلاً بعضُها على بعضٍ بحكمه أحکم الحاكمين و صلى الله على محمد و على جميع السنين و المرسلين. تم کتاب الصدق و الاخلاص» تمام شده؛ سپس کاتب با خطی ریزتر ۱۰ خط دیگر به آخر فصل الصدق رساله افزوده است.

سومین بخش برگزیده **المعرفه** که فهرست‌نویسان آن را اشتباهاً **الاستقامه** نامیده و به شیخ ابوالحسن الرستغنی نسبت داده‌اند، از پشت برگه ۲۱۱ آغاز شده و در روی برگه ۲۱۶ پایان می‌یابد. این بخش که در چند فصل تنظیم شده، عبارت است از: اول، آغاز از پشت برگه ۲۱۱ با عنوان «فيه ايضاً، فصل فی المعرفه. قال رحمه الله قال الله...» و پایان در روی برگه ۲۱۳ با «حقیقه المتابعه و صفوا المعرفه و صدق الافتقاد فی کل نفس و بالله التوفيق»؛ دوم، آغاز از روی برگه ۲۱۳ با «فصل فی الصدق. قال رحمه الله قال الله عز و جل...» و پایان در پشت همان برگه ۲۱۳ با «له الصدق الا يعدلنی بوطن الصبر علی مکروه الفقر»؛ سوم، آغاز از پشت برگه ۲۱۳ با «بسم الله الرحمن الرحيم. قال ابوبکر محمد بن عمر رحمه الله کتاب...» و پایان در روی برگه ۱۶ با «فأنها يحول منهم فی ساعه و... أو بعض ساعه».

در سومین بخش گزیده **المعرفه**، دو بار به نام مؤلف رساله اشاره شده و این دلیل محکمی است بر رد انتساب این بخش به شیخ ابوالحسن الرستغنی. موارد مورد نظر عبارتند از: اول، «... و قال ابوبکر الوزاق و هو أنه إذا نظر فی...» (گ. ۲۱۱ ب)؛ دوم، «... قال ابوبکر محمد بن عمر رحمه الله...» (گ. ۲۱۳ ب).

رساله آخری که احتمالاً جزو بخش‌های **المعرفه** نیست و ممکن است که رساله‌ای مستقل باشد، در روی برگه ۲۱۶ با عنوان «رساله لابی بکر الوزاق رحمه الله الی بعض اخوانه» آغاز و با «لا أدرك ما حالک و احب ان أعلم و استودعک الله و استودعہ دینک امرک» تمام شده است. یک چهارم از پنج جمله اول این رساله از سمت چپ مخدوش شده و ناخواناست.

نوع خط رسالات و زاق و به تعبیری تمام مجموعه، نسخ ناپخته و قدیمی است که بسیاری از کلمات آن بدون نقطه نوشته شده و به اندازه کافی اعراب‌گذاری نشده، طوری

که برخی از کلمات آن ناخواناست. حُسنی که این نسخه دارد و بر اعتبار آن می‌افزاید این است که، با توجه به برگه‌های مختلف مجموعه، روشن است که کاتب علاوه بر کتابت اولیه نسخه، آن را مجدداً با نسخ دیگر مقابله کرده و اشتباهات احتمالی را اصلاح نموده است. به عنوان مثال در پایان **دلایل الاعجاز** جرجانی (گ. ۱۶۸ ب) ذکر کرده: «قَدْ كَانَ مَكْتُوبًا فِي النسخة المنقول عنها بِخَطِّهَا هَذِهِ ... سَمِعْتُ الشَّيْخَ الامام ابازيد الجرجاني سلمه الله يقول الى الشيخ الامام الاستاد ابابكر عبدالقاهر عبدالرحمان الجرجاني رحمه الله...».

علاوه بر رسالات اولیه این مجموعه، در خلال رسالات و زواق نیز آثار مقابله نسخ و اصلاح متن دیده می‌شود، به عنوان مثال، در پشت برگه ۲۰۴ به جای کلمه «كذلك» که در متن ذکر شده، در حاشیه سمت راست «بذلك» ضبط شده و در روی برگه ۲۱۰ پس از کلمه «ذلك» علامتی گذاشته شده و در حاشیه سمت چپ «و اوجلهم» ذکر شده تا پس از «ذلك» به متن افزوده شود و حواشی دیگری در رو و پشت برگه ۲۱۳ دیده می‌شود.

از لحاظ محتوا، موضوع اصلی **رساله المعرفة** و زواق، اخلاق و آداب عارفانه است. مؤلف در خلال آن به مباحث خداشناسی، مانند تعریف و تبیین ایمان، اخلاص، صدق و معرفت می‌پردازد. او قبل از ذکر هرگونه مطلبی، به اهمیت و توضیح موضوع مورد بحث خود اشاره کرده است؛ بنابراین، اصول و ویژگی‌های اخلاقی پسندیده را شرح می‌دهد و گاهی آفات آن اصول و ویژگی‌ها را هم برمی‌شمرد و به نقطه مقابل و متضاد آنها نیز اشاره می‌کند، طوری که عواقب هر دو نوع ویژگی را در ترازو گذاشته، برای مخاطب روشن می‌کند و غیر مستقیم او را به داوری و انتخاب فرا می‌خواند. مثلاً در پشت برگه ۲۰۳ درباره اخلاص و مخلص ذکر شده: «المخلص طعم بقلبه مَرَارُ الدُّلِّ كما طعم بفيه مَرُّ الدَّواءِ فَصدا له دون حلاوة الثنا و المنزلة اذ عليم انها مسمومة قاتلة فاطعمه الله حلاوة الحق و اصح عليها بدنه»؛ سپس فوراً درباره اخلاص و مخلط ذکر شده: «المخلط طعم حلاوة الثنا و فتن بها حين ذاق منها و نسي ما كان فيها من السم القاتل فخرمه الله حلاوة الحق و استدراجه من حيث لم يعلم»؛ یا در روی برگه ۲۰۴ عیوب و عواقب کذب را چنین برمی‌شمرد: «القليل من الكذب اذا استقر في القلب حوّل العقل و أقسا القلب و اشنجس النفس و كدر العقل و لبس الامر و غلط الفهم و أظلم البصر و وهن الجسد و شان الوجه و أبعد السبيل و...»؛ سپس در پشت همان برگه به مزیت‌ها و آثار صدق می‌پردازد: «و اذا استقر الصدق بكماله في القلب و تفرغ القلب بكليته له أكمل العقل رقق القلب و قدس النفس و صفا العمل و أوضح الامر و حدّد الفهم و أضأ البصر و قوّا الجسد و زین الوجه و قرّب السبيل و...».

مؤلف هر جا که نیاز بوده از آیات قرآنی، احادیث و سخنان مشایخ برای تأیید سخن خود استفاده کرده است، طوری که در روی برگه ۲۰۵ پس از توضیح و تبیین صدق و کذب و برشمردن صفات صادق و کاذب، به سخنان مشایخ صوفیه استناد کرده: «و قال ابوسليمان الداراني الصادق لا تضره الفتنة و لا غيرها حتى يخرج من الدنيا بل تنفعه و قال سلم الخواص اسم الله الأعظم هو الصدق و من دعا به أجيب»؛ سپس آیاتی از قرآن را

برای تأیید سخنان خود ذکر نموده: «و قال الله توفد من شجرة مباركة زيتونة الاخلاص لله وحده فهو قد أجيز من أن يضلّه شيء من الفتن».

نتیجه‌گیری

رساله المعرفة ابوبکر و زواق یکی از نخستین متون عرفانی جهان اسلام است که مطالب آن تأثیر به‌سزایی بر متون بعد از خود گذاشته است. این رساله تاکنون چاپ نشده و ناشناخته مانده است. تنها نسخه‌ای که تاکنون از **المعرفة** شناسایی شده، در خلال مجموعه‌ای خطی است که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی تهران با شماره ۸۳۸۰ نگهداری می‌شود. فهرست‌نویسان رساله مورد نظر را به دلیل تشابه اسمی مؤلف آن و خود اثر، اشتباهاً به امام بیهقی و ازرقی هروی نسبت داده‌اند، در حالی که براساس متون کهن عرفانی، تذکره‌ها و همچنین قرائن موجود در متن رساله، این انتسابات نادرست است.

منابع

- ابن عربی، م. (الفتوحات المکیه فی معرفه اسرار المالکیه والملکیه). ۱۳۸۱. م. خواجه‌جوی، Ed. تهران: مولی.
- ابینعمیم اصفهانی، ا. (۱۹۳۸ م.). حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء (Vol. 9). مصر: مکتبه الخانی و مطبعه السعاده.
- آذریبگدلی، ل. (۱۳۳۸). آتشکده. (ح. سادات ناصری، Ed.) تهران: امیرکبیر.
- ازرقی، ا. (۱۳۳۶). دیوان ازرقی. (ع. عبدالرسولی، Ed.) تهران: دانشگاه تهران.
- ازرقی، ا. (۱۳۳۶). دیوان ازرقی. (س. نفیسی، Ed.) تهران: زوار.
- انصاری، ع. (۱۳۶۲). طبقات الصوفیه. (م. مولایی، Ed.) تهران: توس.
- بییهقی، ا. (۱۳۶۱). دلائل النبوة (Vol. جلد اول). (م. مهدوی دامغانی، Trans.) تهران: علمی و فرهنگی.
- جامی، ع. (۱۳۳۶). نفحات الانس من حضرات القدس. (م. توحیدی، Ed.) تهران: کتابفروشی سعدی.
- جامی، ع. (۱۳۶۷). بهارستان. (ا. حاکمی، Ed.) تهران: اطلاعات.
- درایتی، م. (۱۳۸۹). فهرستواره دستنوشته‌های ایران (دنا) (Vol. ۵ و ۸). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- سلمی، م. (۱۹۶۰ م.). طبقات الصوفیه. (ی. پدرسن، Ed.) لیدن: بریل.
- طباطبایی بهبهانی، س. (۱۳۸۶). فهرست مختصر خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- عطار نیشابوری، م. (۱۳۹۱). تذکرة الاولیاء. (م. استعلامی، Ed.) تهران: زوار.
- قشیری، ع. (۱۳۸۵). رساله قشیریه (Vol. ۹). (ب. فروزانفر، Ed.) تهران: علمی و فرهنگی.
- کحاله، ع. (۱۹۶۰ م.). معجم المؤلفین (Vol. ۱۱). دمشق: مکتب العربیه.
- مدرس، م. (۱۳۲۶). ریحانة الادب (Vol. ۷). تبریز: شفق.
- مشار، خ. (۱۳۴۴). فهرست کتاب‌های چاپی عربی. تهران: بینا.
- نصیری، م. & دیگران. (۱۳۷۷). اثرآفرینان (Vol. ۱). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- هجویری، ع. (۱۹۲۶). کشف المحجوب. (و. ژوکوفسکی، Ed.) لنینگراد: دارالعلوم.